

Újrajátszások

Emlékezés, megidézés, átértelmezés a művészetekben

A debreceni MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ 2023-ban megrendezett *Re:Re – Művészi újrajátszás / Az újrajátszás művészete* című nemzetközi kiállítása a kétezres évek során jelentkező művészeti újrajátszások, vagyis az ún. artistic re-enactmentek működés- és létmódját, antropológiai, szociokulturális, (művészet)történeti és elméleti kontextusait kívánta feltárni. Jelen tanulmánygyűjtemény szerkesztői a közös munkát ezzel a kiállítással kezdték el: kurátorként és kurátor-asszisztensként, majd a kiállítást megnyitóként, valamint a magyar és angol nyelvű katalógus létrehozásában közreműködő szerkesztőkként, szerzőkként.¹ A MODEM tárlata olyan sajátos, részvételen és együttműködésen alapuló performatív eljárásokkal foglalkozott (idézés, torzítás, adaptáció, imitáció, variáció, alteráció, iteráció, repetíció stb.), amely projektekben a művész előtérbe állít egy már lezajlott történetet, vagy megelevenít egy általa közvetlenül nem tapasztalt, de a kulturális emlékezethez hozzátartozó eseményt, esetleg újrabéállít, új kontextusba helyez egy (mű)tárgyat. Ekkor a múltra való hivatkozás nem pusztán a történelem és a megtörténtek megerősítése vagy épp öncélú újra át- és megélése, hanem az itt és most szempontjából mindig másként hozzáférhető és megtapasztalható emlékkép és hagyomány kritikai újrafelfedezése is. Mindennek értelmében a tárlat nem egyszerűen a hívószóhoz valamiképp kapcsolható művek felvonultatására tett kísérletet, hanem szelekciójával a választott terminus által jelölt jelenségegyüttes minél árnyaltabb bemutatására, illetve annak lehetőség szerinti újraértésére is törekedett. Ehhez mérten pedig az azonos címen megjelent, az első jegyzetben hivatkozott kiadvány sem csupán a kiállított művek reprodukcióit és az azokhoz kapcsolódó értelmezési javaslatokat vonultatta fel, hanem olyan tanulmányokat és értekező esszéket is közreadott, melyek kísérletet tettek az artistic re-enactment adekvátabb megközelítésére és az ekként megnevezett művészi stratégia minél körültekintőbb kontextualizálására.

A tárlat finisszázsaként, 2023. szeptember 15–16. között a MODEM és a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében működő Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport együttműködésében interdiszciplináris konferenciát

¹ *Re:Re, Az újrajátszás művészete, a művészi újrajátszások*, Debrecen, MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ, 2023. április 22. – szeptember 17. Kurátor: SÜLI-ZAKAR SZABOLCS, kurátorasszisztens: KOVÁCS EDWARD. A kiállítást Fazakas Gergely Tamás nyitotta meg. – A kétnyelvű kiállítási katalógus adatai: *Re:Re – Művészi újrajátszás / Az újrajátszás művészete – The Art of Re-enactment / Artistic Re-enactments*, szerk. SÜLI-ZAKAR SZABOLCS, társszerk. KOVÁCS EDWARD, ford. LAKÓ ZSIGMOND, Debrecen, MODEM, 2023. (A katalógus tanulmányainak és műleírásainak szerzői: Inke Arns, Fazakas Gergely Tamás, Gadó Flóra, Süli-Zakar Szabolcs.)

szerveztünk. A célkitűzés egyrészt az volt, hogy feltérképezzük a különböző tudományterületeknek és az ezek alkalmazásában érdekelt kutatói praxisoknak (történet-, társadalom-, színház-, film-, irodalom- és kultúratudományok, filozófia, esztétika, pszichológia, néprajz, kulturális antropológia, kommunikáció- és művészetelmélet, fotográfia, kulturális örökségipar stb.) az újrajátszáshoz fűződő viszonyát. Másrészt pedig, hogy párbeszéd alakuljon ki az eltérő diszciplínák képviselői között az újrajátszás társadalmi, művészeti, történelmi, kulturális stb. jelenségeiről és jelentőségéről, valamint jelenjen meg a konferencián az alkotók, képzőművészek szemlélete is. A konferencia a *re-enactment* / *reenactment* fogalom² lehetséges megközelítésein túl a traumák, tabuk, technikák, a mediatizálódás és a muzealizáció kérdésével foglalkozott, valamint a performativitás és az irodalom szerepét vizsgálta, különös tekintettel Kelet-Európa történéseire. A kétnapos tanácskozás résztvevői öt szekcióban tizenöt előadást tartottak, a program kurátori tárlatvezetéssel és kerekasztal-beszélgetéssel egészült ki. A *Studia Litteraria* mostani tematikus száma az előadások többségének tanulmányokká formált változatait adja közre, illetve néhány további, a konferencián prezentációként el nem hangzott írás járul hozzá a képekben is rendkívül gazdag, közel másfélszáz illusztrációt tartalmazó, a folyóirat történetében e szempontból is egyedi gyűjtemény értékéhez.

A nyitó tanulmányban Gyáni Gábor – a 're-enactment'-fogalmat elterjesztő Robin G. Collingwood történetírói felfogásának alapos hazai elemzője – a korábbi, vonatkozó írásait továbbgondolva vonja be az angol filozófus és történész ismert munkája (*A történelem eszméje*) mellett az önéletrajzának vonatkozó részeit is az elméleti-terminológiai keret vizsgálatába, rekonstruálni kívánva Collingwood felfogását a történeti megismerési (újraélési) folyamatról. Gyáni e markánsan historicista episztemológiai koncepció recepcióját is megmutatva kitér a Hans-Georg Gadamer-féle hermeneutikai bírálatra, valamint William Dray collingwoodiánus elképzelésére is.

A kötet írásainak első egysége a művészi újrajátszások legjelentősebb, döntően nemzetközi munkáival foglalkozik. Süli-Zakar Szabolcs négy ismert művészi újrajátszást mutat be, ám egy korábban kevésbé érvényesített perspektívából: a re-enactmentek időbelisége helyett térszemléleti aspektusból, az ún. térbeli fordulat belátásainak reflektálásával és alkalmazásával közelít meg négy olyan mozgóképes alkotást, amelyek ki voltak állítva a Re:Re kiállításon (Jeremy Deller: *Az orgreave-i csata*, Irina Botea Bucan: *Meghallgatás egy forradalomhoz*, Lola Arias: *Meghallgatás tüntetéshez*, valamint Ingela Johansson: *Andrej Máriája*). Turai Hedvig tanulmánya a holokauszttal

² A fogalom helyesírását szándékosan nem egységesítettük jelen kötetben, a nemzetközi és a magyar szakirodalom szóhasználata sem homogén. Míg Robin G. Collingwood a kötőjeles használatot vezette be, addig a későbbiekben kétféleképpen írták és írják, s a különbség korántsem egyértelműen függ a különféle diszciplináris hagyományoktól (történetírás, művészettörténet, irodalom- és kultúratudományok, színház- és performansz-elemzés, antropológia stb.), vagy a fogalom egyes elemeinek (*re* és *enactment*) külön hangsúlyozásától: a használatra az esetlegesség is erősen jellemző. Szerzőink az általuk felhasznált szakirodalom terminológiájához, eltérő fogalmi hagyományaihoz kapcsolódva választották egyik vagy másik változatot.

foglalkozó újrajátzások történetét tekinti át, és elemzi a legjelentősebb munkákat. A sokszor inkább történeti jellegű, máskor erőteljesebben művészi re-enactmentek „generációinak” különbségeit elkülöníteni igyekezve foglalkozik a munkák érzelmi kérdéseivel, mérlegelve a mediatizációs, a pedagógiai és a „szórakoztatási” szempontok által felvetett problémákat. Boros Lili tanulmánya azt hangsúlyozza, hogy az irodalmi művek elemzésében érvényesített bahtyini kronotoposz fogalma jól használható szempontokat kínál a művészi újrajátzások idő- és térbeli vonatkozásainak értelmezéséhez. A város mint kultúraképző elem alapvető szempontjának összefüggésében vizsgál – tágabb művészettörténeti kontextusba ágyazva – főképpen poszt-szovjet témájú kelet-európai művészi újrajátzásokat.

A második szövegcsoport részint művészettörténeti, részint alkotóművészi megközelítései olyan magyar munkák elemzését tűzték ki célul, amelyek a MODEM Re:Re kiállításán voltak láthatók. Az interpretációk megmutatják, hogy az egyes művészi újrajátzások miképpen helyezik a hangsúlyt az emlékezet mediatizáltságára, illetve, hogy maga az alkotói gesztus miképpen válik közvetítővé a múlthoz, az alig rekonstruálható „eredethez”. Zuh Deodáth a *Márvány utcának*, a Kis Varsó művészpáros először 2000-ben a Múcsarnokban, majd 2023-ban a MODEM-ben kiállított dombormű-pozitívjének a rugalmas anyagból adódó változásaira, a munka készítésétől eltelt időre és a tárolás fizikai vonatkozásaira, valamint ezek esztétikai következményeire hívja fel a figyelmet. A „degradálódás” folyamatának vizsgálata mellett az alkotást az épületstruktúrák költöztetésének (translatio) művészettörténeti kontextusában is tárgyalja. Pettendi Szabó Péter művészként a saját munkáiról szólva és azok alkotói folyamatát áttekintve veszi számba a művészi újrajátzás számos szempontját, s a művészi praxis felől reflektál a medialitás és a strukturalitás elméleti kérdéseire. Szolnoki József a MODEM tárlatán kiállított egyik munkáját, a rendszerváltás időszakának sajátos „heraldikájával” foglalkozó projektjét mutatja be és kontextualizálja. Az intézmények homlokzatán végrehajtott címercserék, felülfestések, és -ragasztások palimpszesztusként jelenítik meg a hagyományt: az alkotó ezeket gyűjtötte össze és állította ki mátrix formában, lehetőséget adva a befogadónak a rendszerváltás meditatív újrajátzására. Az előzőekhez kapcsolódó két írás szintén magyar szerzőségű műalkotásokat elemez: ezek többségét, egyéb kiállításokon kívül, a közönség ugyancsak láthatta a MODEM-ben, ám nem a Re:Re tárlatán, hanem egyéb alkalmakkor. Áfra János tág perspektívájú áttekintése az utóbbi három és fél évtized magyar képzőművészetének olyan munkáival foglalkozik, amelyek nem tekintik járulékosnak a textuális elemeket, hanem az egyéb vizuális mozzanatokkal egyenrangúan alkalmazzzák. E nagy korpuszból azokat az alkotásokat veszi számba és elemzi egyenként, amelyek a transzcendenciával, nagyjából a kereszténységgel való interakciót jelenítik meg: szent szövegekkel lépnek párbeszédbe és a létszférák közötti határlépésre tesznek kísérletet, vagyis a rituális ismétlés gesztusai felől értelmezik újra a tradíciót. A mitologikus hagyomány művészeti újrajátzásaival foglalkozik Kovács Edward tanulmánya is, egy konkrét alkotást, Süli-Zakar Szabolcs *Sziszüphosz* című

kísérleti videóinstallációját elemezve. A dolgozat azt mutatja fel, hogy 'appropriation art' hagyományát is megidéző munka miképpen válik olyan sajátos transzformációvá, amely a mitikus figura alakját a művészi-muzeális kommunikáció kontextusában szituálja újra.

A tanulmányok következő blokkja a performatív művészetek sokféle területén vizsgálja az újrajátszásokat. Deres Kornélia a színház, a kísérleti tánc, a body art, a film, valamint más művészeti ágak és médiumok közötti határterületek néhány példáját elemezve foglalkozik a testek emlékező funkciójával, és hívja fel a figyelmet a performativitás és az archiválás viszonyára, a performanszok és színdarabok újrajátszhatóságának kérdéseire: egy olyan tudásátadás formájára, amely előadás-központú, médiuma pedig a cselekvő test. Fazakas Gergely olyan performatív aktusok, illetve artefaktumok struktúráját igyekszik felállítani, amelyek részben vagy egészben áltörténelmiek. Kontrafaktuális szépirodalmi és történetírói munkákat, valamint művészi és amatőr újrajátszásokat elemezve mutatja be a pszeudo-historikus, valamint a „mintha”-újrajátszások nemzetközi és magyar példáit. Fodor Péter, Lengyel Zsanett és Urbán Andrea közös tanulmánya a kortárs nemzetközi popzene legjelentősebb alkotóinak multimedialis gyakorlatát (fellépéseinek, klipjeinek, koncertfilmjeinek zenéjét és koreográfiáját, szövegeit és narratív szerkezetét, a viselt öltözékeket és a testi jelenlétet) vizsgálva foglalkozik a popkulturális identitások, imázsok, álarcok transzformált újrajátszásával: a kölcsönzéssel és átalakítással, a kimetszés és az áthelyezés technikáival, az újrajátszások komplex rétegződésével. Az eredeti és az áthelyezett-átalakított új változatok jelentésmezői közötti összjáték felismerése teszi lehetővé az értelmezés gazdagságát, vagyis ez az esztétika erősen számít a befogadók vizuális emlékezetére, sőt, akár a rajongók további újrajátszásaira is.

Kötetünk tanulmányainak utolsó csoportja a filmművészet és fotográfia szempontjából végiggondolható újrajátszásokat veszi számba. Dánél Mónika írása Radu Jude, a kortárs román film- és vizuális művészet nemzetközileg is elismert rendezőjének filmjeivel foglalkozik. Jude részint korábbi filmjeit strukturálja újra, részint pedig mások filmjeinek egyes jeleneteit ismétli meg, vagy archív anyagokat épít be, világháborús fotókat animál előzményekként a saját vizuális konstrukcióiba. Úgy reflektál az újrajátszásra mint testet bevonó jelenségre, mint műfajra, mint gondolkodási, emlékezeti és pedagógiai módozatra, hogy kritikai perspektívákat terem a kortárs vizuális kondicionáltságunkra és műfeldolgozási stratégiáinkra vonatkozóan. Nagy Károly Zsolt kulturális antropológiai megközelítésből foglalkozik a rítusokkal. Az archaikus ismétlés társadalmi, néprajzi gyakorlatának és a Mauss-féle test-technika fogalmi keretének összefüggésében tárgyalja a fotografikus archiválás kérdését, példaként Kunkovác Lászlónak az eltűnő magyarországi „ősfoglalkozásokról”, az átalakuló paraszti társadalomról és a gesztusokban hordozott mimetikus emlékezetéről az 1960-as évektől kezdve készített nagyszámú fényképét elemezve. Tematikus számunk záró tanulmányában Tóth G. Péter az ókigyósi Wenckheim-kastély 2022-re elkészült rekonstrukciójának folyamatát és eredményét mutatja be, olyan szerzőként, aki maga is

koncipiálója és megvalósítója volt a projektnek. Ezt az örökségvédelmi munkát azért érdemes az újrarájátszások felől elemezni, mert az épület muzealizálása és emlékhelyként történő reanimálása, vagyis a korábbi évtizedek során kiüresedett terek „újrátöltése” az egész processzus során végig az építészeti, belsőépítészeti, mikrotársadalmi, irodalmi hagyományok szóban és leírt szövegben, valamint fotókon és filmrészleteken rögzített narratíváinak alapos figyelembe vételével történt.

Bízunk abban, hogy a MODEM és a Debreceni Egyetem irodalmi intézete kooperációjának, a két intézmény által reprezentált művészeti és tudományos közösségek, valamint a konferencián résztvevő, illetve kötetünkben publikáló, számos szakterületet képviselő kollégák közreműködésének köszönhetően olyan kiadványt tehetünk most közkinccsé, amely a 2023-ban megjelent kiállítás-katalógussal együtt koncentráltan képes megjeleníteni a művészi újrarájátszás kutatásának legújabb eredményeit, s hasznos kiindulópontja lesz a további elméleti vizsgálódásoknak, művészeti munkáknak, illetve műinterpretációknak.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS, KOVÁCS EDWARD, SÜLI-ZAKAR SZABOLCS